

Гапон Вячеслав Юрійович

Аспірант кафедри української філософії та культури

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

<https://orcid.org/0009-0009-4224-3696>

e-mail: viacheslav.gapon@knu.ua

**ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ НАРОДУ ЯК ЦІННІСНА СКЛАДОВА
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ І ВАЖЛИВИЙ РЕСУРС
ВОЄННОГО ЧАСУ**

Резюме

У статті розглянуто прояви прямого народовладдя в контексті становлення Української державності. Проведено критичний аналіз їх історичного контексту і визначено аксіологічну вагу демократичної волі соціуму в політичних процесах.

Виявлено, що особливості національного відношення до прямої демократії мають ряд феноменологічних відмінностей порівняно з іншими культурами. Виходячи з цього було проаналізовано потенційну роль конкретних політичних рішень в процесі становлення національної ідеї та політичної ідентичності громадян в умовах війни росії проти України.

Оцінено потенціал референдуму, як політичного інструменту для аналізу суспільної думки і прямого законотворення, а також розглянуто законні обмеження і безпекові ризики його проведення. Дана проблематика тісно пов'язана з цифровою та інформаційною безпекою держави, оскільки свобода волевиявлення кожного громадянина і прозорість опрацювання результатів є основою будь-якого демократичного процесу.

Розкрито проблематику протиставлення інститутів прямого народовладдя необхідності тотальної солідарності суспільства і встановлення принципу максимальної довіри до влади. Визначено, що перед Україною стоїть нелегке завдання зберегти свою демократичну ідентичність в світі, де діє тренд на політичні поступки і компроміси в обмін на економічне благополуччя.

Доведено, що думка окремих громадян і їх чітка політична позиція постає наріжним каменем національної ідентичності та єдності, а інститути прямого народного волевиявлення є ознакою довіри влади до громадян. Це є невід'ємною складовою успіху демократії в умовах війни в тому числі з тоталітарними утвореннями. А в Україні воля народу була і є невід'ємною частиною національної ідеї.

Ключові слова: пряма демократія, національна ідея, національна ідентичність, референдум, національні інтереси, війна росії з Україною

Вступ

Конституція України в статті 69 визначає формами безпосередньої демократії вибори та референдум, через які відбувається народне волевиявлення [1]. При цьому стаття 5 визначає народ як єдине джерело влади незалежно від того чи вияв її є безпосереднім чи через органи державної влади. Ці базові принципи не є простим юридичним формуляром, а виражають багатовікове прагнення українського народу до самовизначення і самореалізації. Ще в конституції Пилипа Орлика була виголошена необхідність як під час війни так і у мирний час проводити збори з представниками народу і низового козацтва, які могли б впливати на рішення гетьмана та доєднатися до політичного процесу. Такі збори мали проводитися в гетьманській резиденції тричі на рік: перша — на Різдво Христове, друга — на Воскресіння Христове, третя — на Покрову Пресвятої Богородиці. Причому зазначається, що такий лад зберігався У Війську Запорізькому і при попередніх гетьманах відповідно до давніх прав та вольностей від самого початку існування держави. В документі засуджується деградація даного права до самодержавства, яке визначалося ціннісно не притаманним гетьманському уряду і призводило до порушень прав і свобод людей, економічного занепаду, корупції та падіння рівня довіри до влади [2].

З точки зору аксіології воля людини є одним з ключових ціннісних механізмів, що проявляється в прагненні здійснювати ціннісно детерміновану діяльність, спрямовану на досягнення власної мети. В філософії Ніцше і Шопенгауера воля є найважливішою з усіх цінностей, причому особлива роль відводиться волі до влади. В цьому контексті пряме волевиявлення може розглядатися як одна з базових потреб людської свідомості. Політичний вимір цього явища є одним з базових аспектів Української ментальності, який є інваріантом, що зберігався впродовж усієї історії існування нації. Шанси ж на реалізацію наймодерніших ідей, концепцій, програм значно підвищуються, якщо ці ідеї пов'язуються з генетичним процесом формування народу, нації, держави. Національні традиції, національна психологія, спосіб життя в минулому — усе це впливає на сьогодення і майбутнє народу, країни [3]. Таким чином народне волевиявлення, як укорінена цінність, може виступати однією з основ національної ідеї України.

В даній розвідці оцінено наскільки волевиявлення народу як ціннісний прояв може допомагати і в той же час обмежувати політичні дії центральної влади в умовах війни росії з Україною. Оскільки в критичний для суспільства час непорушна солідарність народу є основою виживання і піднесення нації, а волевиявлення громадян, особливо через інститути прямого народовладдя несе в собі ризик конфлікту влади і народу, котрий треба неодмінно враховувати при проведенні державної політики в умовах військового часу.

Особливої актуальності дане питання набуває в контексті територіальних питань котрі мають згідно конституції вирішуватися виключно волею народу, незалежно від характеру змін: зміна державного устрою, надбання територій, територіальні поступки і т.п. Це питання періодично постає в ЗМІ і викликає неабиякі зворушення серед громадян, що може мати негативний вплив на загальну сфокусованість зусиль держави і громадянського суспільства на питаннях військового протистояння з агресором. Тому науковий розгляд покликаний знизити конфліктність таких дискусій, шляхом прояснення загрози і можливостей даного політичного процесу.

Методи дослідження

В процесі дослідження було проведено ретроспективний аналіз народовладдя як ціннісної складової української національної свідомості. Для оцінки соціальної ваги даного явища використано концепт "колективного уявлення" Еміля Дюркгайма. Тяжіння нації до демократії розглянуто як ідея, що не була запозичена з індивідуального практичного досвіду, а виникла із масового мислення і закріпилася в моралі, релігії та праві. Голос народу було концептуалізовано як "нормальне колективне уявлення", що залучає людей до соціальних інститутів і утверджує національну солідарність.

Було залучено герменевтичний аналіз сучасного законодавства і оцінено актуальний правовий статус референдуму, як основного інструменту народного волевиявлення, зокрема, в контексті територіальних питань. Елементи компаративного та міждисциплінарного підходу було використано для порівняння понять демократії і народовладдя, як двох споріднених, але не ідентичних форм політичної дії.

Результати дослідження

Процес становлення української нації сповнений проявів волі народну, котрі заклали фундамент майбутнього нації і держави. Ще за родоплемінного ладу в українського народу віче було головним органом публічного управління. Історія ж Київської Русі має безліч прикладів, коли саме народне віче вирішувало питання правонаступництва князів, коли

спадковість передачі влади не могла бути застосована. До голосу народу звертався і Володимир Мономах, для утвердження власної легітимності і Ігор Ольгович. Навіть заснуванню Русі Рюриком передувало його запрошення вічем Славії, про що свідчать історичні джерела [4, с. 203]. Сама ж Київська Русь, як і держави, що виникли на її місці, перетворилися на міста-поліси з віддаленими пригородами під демократичним управлінням громадянського органу — віча, в якому головну роль відіграло боярство. Князі ж представляються безвольними слугами віча, діяльність яких скеровувалася лідерами громад — мудрими боярськими вождями [4, с. 18]. Така вага народного волевиявлення пояснюється, в першу чергу, соціальним устроєм та політичним побутом слов'янських племен, що проживали на території сучасної України. Згодом, при формуванні ранньофеодальної держави періоду Київської Русі та Галицько-волинського князівства роль віча поступово занепадає. Законодавча, виконавча та судова влада зосереджувалася в руках князя. Але навіть за домінуванням князівства як основного джерела політичної влади, інститут віча завжди лишався останнім засобом для пошуку соціальної справедливості і невід'ємним елементом суспільної свідомості.

Вже за часів Польського Королівства і Великого князівства Литовського, створення фільварків і закріпачення населення створило неприйнятні загрози загальнолюдським свободам. Реакція суспільства була негайною і проявилася в стихійному виникненні Дикого поля, яке з часом структурувалося в повноцінну козацьку державу, політичний устрій якої передбачав неабияку роль простих козаків в процесі прийняття гетьманських рішень. Козаки відродили давньоруські вічові традиції у формі регулярного скликання військових рад як вищого органу публічного управління в Запорозькій Січі, застосовуючи під час вирішення питань засоби прямої демократії [5, с. 205]. Таким чином, основою самоврядування Запорізької Січі був все той же вічовий устрій лише у формі воєнної демократії.

В новий час Україні вдалося зберегти цю цінність народного волевиявлення. Навіть сам акт проголошення незалежності України був підтверджений національним референдумом, що ще раз виокремлює виключну роль народу у прийнятті доленосних державних рішень. На цей ціннісний стрижень суспільство завжди опирається в часі несправедливостей і узурпації, як це було під час Помаранчевої революції та Євромайдану. При чому характер проявлення цього явища завжди є послідовним і досить вираженим: усі протести несуть виключно мирний характер, а ескалації якщо і відбуваються то з ініціативи влади. Український народ не є прихильником кривавих революцій, які були притаманні росіянам, французам і англійцям. В українців влада завжди викликає помірковану недовіру, але ця недовіра ніколи не переростає в відверту ненависть. Владні амбіції

меншин хоч і присутні, але не є основною рушійною силою народних зібрань. Вимоги громади завжди чіткі, як то «перепроведення виборів" чи "відновлення курсу на євроінтеграцію" і ніколи не спускаються до зміни владної верхівки per se.

Така неабияка цілісність і поміркованість народних мас не є тривіальною і може свідчити про природну схильність нації до політичної самоорганізації, проявом якої є ціла плеяда емерджентних феноменів, що виникають в процесі її реалізації. До них можна віднести численні волонтерські рухи, гуманітарні ініціативи під час мирних революцій, згуртування перед загрозами, що є більшими за окремих громадян. Чого варті лише кадри зупинки військової техніки коктейлями молотова під час Революції гідності, або ж заборона алкоголю в наметових містечках, або стихійні ініціативи з забезпечення харчування учасників. Ця політична емерджентність проявила себе і під час війни у вигляді незчисленних волонтерських рухів та ініціатив. Підтримка війська громадянським суспільством є безпрецедентною за усю історію людства: повне медичне забезпечення частин, екіпіровка найсучаснішими системами захисту, масове постачання транспортних засобів, броньовані автомобілі, стрілецька зброя, авіація і навіть супутникова розвідка. Усе це робиться без прямого участі держави, але за її мовчазної згоди і ліберальної позиції.

Цінність прямого народовладдя не змогла б в повній мірі проявитися без ознак правової держави, котрі обумовили довіру влади до народу в критичний для країни час. Далеко не кожна держава буде готова ділитися монополією на постачання зброї та забезпечення військовим частинам, що є зрозумілим і обачним через ризики тероризму та послаблення власних виконавчих спроможностей. Цей аргумент неодноразово підіймався скептиками під час роздачі нарізної зброї киянам в перші дні повномасштабного вторгнення. Навряд чи можна було знайти закордонного експерта, який би не пророкував неминучі мародерства і заворушення у зв'язку з такою всездозволеністю. Але історія винагородила таку довіру влади неабиякою згуртованістю людей, національним піднесенням і неабиякими чергами до ТЦК. Народовладдя потребує влади, що йому довіряє, президента — котрий не тікає, депутатів — котрі думають про громадян. На цьому витку нашої багатостраждальної історії у нас нарешті з'явився шанс розкрити повний потенціал нашої нації і ствердитися на міжнародній арені.

Воєнні часи є критичним періодом в історії існування будь-якої нації. Свобода громадян обмежується, а держава звертається до фундаментальних обов'язків людини перед суспільством. В таких умовах гостро постає дилема солідарності і свободи, яка вимагає від влади хірургічної точності під час розстановки національних пріоритетів. Розподіл соціальних функцій має бути виваженим і впроваджуватися політикумом не порушуючи

Дюркгеймівських колективних уявлень про справедливість. Оскільки через надмірні вибіркові обмеження свобод рівень солідарності в суспільстві може деградувати, що призведе до виникнення соціального антагонізму [6]. Тим не менш, задля спільного блага обмеження мають впроваджуватися в майже усіх суспільних сферах.

Згідно закону України "Про правовий режим воєнного стану", держава задля фокусування оборонних зусиль, може тимчасово призупиняти будь-які права населення включно з конституційними і тими, що гарантовані міжнародними конвенціями. Це стосується в тому числі прав на приватну власність, прав на вільне переміщення, введення трудової повинності, заборони діяльності політичних партій тощо. Відповідно, законною є заборона проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів [7, с. 8]. Але практична реалізація цих обмежень залишається відкритим питанням, оскільки заборона мітингів на підтримку полонених воїнів принесе значно більше шкоди суспільній єдності, аніж вбереже рівень довіри до влади. Те ж саме стосується питання військових парадів, котрі з одного боку підіймають бойовий дух і віру в перемогу, а з іншого розпорошують військові сили. Відповідальність за вирішення цих дилем цілком і повністю лежить на діючій владі, яка вирішує в якій мірі користуватися наданими їй повноваженнями.

Особливої уваги заслуговує питання обмеження свободи слова, котра є фундаментом комунікації влади і суспільства. Приглушення *vox populi*, де-факто обмежує і будь яку політичну волю котра могла б ним декларуватися. Тим не менш, деякі заходи мають вживатися у зв'язку зі зміною ризикового профілю публічної інформації. Адже будь-яка опублікована світлина може бути використана ворожою розвідкою, а будь-яка публікація може бути викривлено процитована ворожою пропагандою. Певна цензура стає нагальною також і через гібридний, військово-інформаційний характер протистояння в якому когнітивна безпека приймає нових форм і вимагає значно більшої уваги від влади. Постає питання які форми народного волевиявлення є можливими і доцільними в таких умовах, а які створюють надмірні безпекові ризики і мають бути тимчасово обмежені.

Чи доцільне пряме волевиявлення народу в таких умовах? Його обмеження в жодному разі не порушує первинність народу як єдиного джерела влади, оскільки чинна влада зазвичай є законно обраною в рамках встановлених демократичних процесів. Проблемою постає потенційна ціннісна розсинхронізація влади і народу, зокрема в питаннях щодо яких не було повноти інформації під час виборів. Політичні рішення, що стосуються території держави, стають особливо нетривіальними, оскільки туман війни робить їх вкрай волатильними. При цьому їх вага є надзвичайно

високою в структурі національних інтересів. Зокрема вимоги закону, щодо будь-яких територіальних питань, що можуть виникнути, включають:

1. Згідно конституції України(стаття 73), територіальні питання вирішуються виключно шляхом референдуму, незалежно від характеру змін, чи то мова йтиме про приєднання або відторгнення чи про зміну територіального устрою [1]. Таким чином жодний громадянин чи група громадян, яку б політичну вагу вони не мали, не можуть бути уповноваженими на прийняття таких рішень.

2. Статтею 20, закону про всеукраїнський референдум № 2849-IX від 13.12.2022, визначено, що у разі введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях призначення (проголошення) та проведення всеукраїнського референдуму забороняється [8]. Тобто жодних юридичних змін територія держави не може зазнавати до повного припинення вогню і таким чином народне волевиявлення не буде затьмарено туманом війни. Слід відзначити, що за часів Гетьманщини пряма демократія функціонувала під час війни, але навіть тоді право голосу мали виключно козаки, котрі приймали безпосередню участь в конфлікті і, як результат, володіли значно більшою поінформованістю щодо реального стану справ і балансу сил. В сучасному ж гібридному світі, воєнно-інформаційні операції можуть вводити в оману громадян і загрожувати справедливому волевиявленню, саме тому такі обмеження набувають фундаментального характеру.

3. Всеукраїнський референдум щодо зміни території України — це форма прийняття громадянами України, які мають право голосу, рішення щодо затвердження прийнятого Верховною Радою України закону про ратифікацію міжнародного договору про зміну території України [8, ст. 18]. Це означає, що народ перед прийняттям такого доленосного рішення має бути ознайомлений з усією повнотою умов і наслідків територіальних змін. Тобто результат референдуму не може бути аргументом під час переговорів, а має лише юридично затверджувати результат конкретного політичного акту. Звідки витікає, що будь-які розмови про референдум до закінчення військового стану і укладання міжнародного договору є провокативними і не мають жодного утилітарного сенсу, окрім збурення населення. Такою ж непродуктивною є дискусія про використання референдуму, як інструменту для оцінки суспільної думки, бо існують набагато простіші політичні інструменти, як-то соціологічні опитування чи аналіз суспільної думки в соціальних мережах.

4. Для проведення всеукраїнського референдуму, щодо територіальних питань він має бути призначений двома третинами голосів Верховної Ради, затверджений Президентом і перевірений Конституційним Судом на відповідність основному закону [8]. Тобто в процесі прийняття рішення мають бути в повній мірі залучені усі три гілки влади і досягнуто повного

політичного консенсусу всередині державного апарату. Таким чином будь-які маніпуляції і фальсифікації мінімізуються вже на етапі підготовки референдуму.

5. Голосування має бути таємним, особистим, однократним і публічним [8, ст. 5]. Ця норма знімає ризики сучасних трендів на диджиталізацію держави, котрі можуть вилитися у впровадження електронного голосування, яке навіть теоретично не може відповідати усім цим принципам. Також ці умови неможливо виконати у відношенні солдат під час війни, що ще раз підтверджує нікчемність прямого волевиявлення до повного припинення військового протистояння.

Таким чином законодавство України досить вдало регулює народне волевиявлення в розрізі територіальних питань і враховує більшість ризиків, що приховує в собі даний політичний процес. Але закон і його реалізація не завжди є продовженням одне одного, тому громадянське суспільство має міцно спиратися на вищевказані норми, щоб уникнути політичних маніпуляцій.

Висновки

Україна проходить один з найважливіших і найвідповідальніших етапів свого розвитку, а перед національною єдністю та ідеєю стоїть одне з найважчих випробувань за всю свою історію. Загартовування наших цінностей відбувається ледь не щодня і принциповим в цьому процесі є не лише естетика їх формулювання на зразок "Американської мрії", а реальне утвердження аксіологічних структур в свідомості суспільства. Пряме ненавільницьке народовладдя є фундаментальною цінністю, що формує національний світогляд. Ця цінність вирізняє українців з поміж інших народів і допомагає згуртуватися в доленосні часи, вона проявила себе тим самим "чорним лебедем", що анулював усі прогнози найбільш впливових світових організацій та інституцій. Україна встояла, чим породила когнітивний дисонанс в західному світогляді, який не вирішився і дотепер. Причиною такої екзистенційної кризи стали розбіжності між сучасним розумінням слова демократія та українським поняттям народовладдя. Адже в той час як вільний світ намагається виховати громадянське суспільство ззовні, українці пробуджують його з середини. Іншими словами, поки Голлівуд і увесь демократичний світ грає в інтереси по Чехову, Україна проживає свої цінності по Станіславському.

Війна росії з Україною, незалежно від її подальшого перебігу, вже показала, що український шлях може бути не тільки більш ефективним, але і більш гуманним. Насильство для українця — це не засіб досягнення політичних цілей, а лише вимушений крок, щоб уберегти своє. Все це покладає неабияку відповідальність на Україну і український народ, як на ціннісний взірць громадянського суспільства. Фундаментом цих цінностей є

запекле, але гуманне народовладдя, яке з одного боку зберігає людську гідність, а з іншого посилює і підносить державу.

Список посилань

1. Конституція України: станом на 1 жовтня 2017 р. / Верховна Рада України. Київ: Право, 2017. 93 с.
2. «Пакти і Конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / за ред. В. А. Смолій; упорядники М. С. Трофимук, Т. В. Чухліб. Київ: Світ, 2011. 97 с.
3. Михальченко, М. Українська мрія та національна ідея: генеза, взаємодія // Політичний менеджмент. 2009. № 6. С.186
4. Войтович, Л. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква: видавець Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.
5. Манулова, К. Засади децентралізації в публічній владі запорозьких козаків. Одеса: Вчені записи Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, 2018. Т. 29. С. 205 – 209.
6. Callegaro, F. The Constraint of Justice: Durkheim on Modern Solidarity and Freedom as Non-exploitation. Springer Verlag. 2021. P. 191-226. DOI:https://doi.org/10.1007/978-3-030-75158-6_7
7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
8. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20>
9. Onuch, O. Why Ukrainians Are Rallying Around Democracy. *Journal of Democracy*. Johns Hopkins University Press. 2022. Vol. 33, No 4. P. 37-46.

References

1. Constitution of Ukraine: As of October 1, 2017. (2017). Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv, Ukraine: Pravo. 93 p.
2. «Pacts and Constitutions» of the Ukrainian Cossack State (On the 300th anniversary of conclusion). (2011). V. A. Smoliiy (Ed.), M. S. Trofymuk & T. V. Chukhlib (Comps.). Kyiv, Ukraine: Svit. 97 p.

3. Mykhalchenko, M. (2009). Ukrainian dream and national idea: Genesis, interaction. *Political Management*, (6), 186.
4. Voytovych, L. (2006). *Princely era: Portraits of the elite*. Bila Tserkva, Ukraine: Oleksandr Pshonkivskyi Publishing. 782 p.
5. Manuilova, K. (2018). Principles of decentralization in the public authority of Zaporozhian Cossacks. *Scholarly Notes of Tavriia National University Named After V.I. Vernadsky*, 29, 205 – 209.
6. Callegaro, F. (2021). The constraint of justice: Durkheim on modern solidarity and freedom as non-exploitation. In Springer Verlag (Ed.), *Émile Durkheim: Sociology as an open science* (pp. 191 – 226). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-75158-6_7
7. Law of Ukraine on the Legal Regime of Martial Law, No. 389-VIII. (2015, May 12). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
8. Law of Ukraine on the National Referendum, No. 2849-IX. (2022, December 13). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20>
9. Onuch, O. (2022). Why Ukrainians are rallying around democracy. *Journal of Democracy*, 33(4), 37 – 46. Johns Hopkins University Press. DOI: <https://doi.org/10.1353/jod.2022.0051>

Viacheslav Gapon

PhD Student of the Department of Ukrainian Philosophy and Culture

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0009-4224-3696>

email: viacheslav.gapon@knu.ua

**PEOPLE'S WILL AS A VALUE COMPONENT OF THE
UKRAINIAN NATIONAL IDEA AND AN IMPORTANT
RESOURCE IN TIME OF WAR**

Abstract

The article considers the manifestations of direct democracy in the context of the formation of Ukrainian statehood. A critical analysis of their historical context is carried out and the axiological weight of the democratic will of society in political processes is determined.

It has been revealed that the peculiarities of the national attitude to direct democracy have a number of phenomenological differences in comparison with other cultures. Based on this, the potential role of specific political decisions in the process of formation of the national idea and political identity of citizens in the context of Russia's war against Ukraine was analyzed.

The potential of the referendum as a political tool for the analysis of public opinion and direct law-making is assessed, as well as the legal restrictions and security risks of its holding are considered. This issue is closely related to the digital and information security of the state, since the freedom of expression of the will of each citizen and the transparency of the processing of results are the basis of any democratic process.

The problems of contrasting the institutions of direct democracy with the need for total solidarity of society and the establishment of the principle of maximum trust in the authorities are revealed. It is determined that Ukraine faces a difficult task to preserve its democratic identity in the world, where there is a tendency for political concessions and compromises in exchange for economic well-being.

It has been proven that the opinions of individual citizens and their clear political stance serve as a cornerstone of national identity and unity, while institutions of direct popular expression are a sign of the government's trust in its citizens. This is an integral component of the success of democracy, including in times of war against totalitarian entities. In Ukraine, the will of the people has been and remains an inseparable part of the national idea.

Keywords: ethos, nation, national identity, war, ethics, national idea.

Стаття надійшла до редакції 15.03.25

©Гапон В. Ю., 2025